

Marx'ın ekoloji anlayışı ve ekolojik kriz (1)

Marx'ın ekoloji anlayışının felsefi temelleri

Volkan Sakarya

Kapitalizmin sadece uygarlığı değil, uygarlığın üzerine inşa edildiği bütün bir dünya ekosistemini tehdit ettiği sıra dışı bir tarihsel evreden geçmekteyiz. Küresel ısınma ve iklim değişikliği, türlerin nesillerinin tükenmesi, üst toprağın aşınması, zehirli atıklar, havadaki oksijen oranının azalması, asit yağmurları gibi belirtiler kapitalizmin “Ya barbarlık, ya sosyalizm” ikilemini insanlığa daha şiddetli bir şekilde dayattığını göstermektedir. Bu yüzden ekolojik, ekonomik ve siyasal krizlerin iç içe geçtiği mevcut koşullarda birini diğerinden ayırmadan, bu olguların sistematik bir şekilde birbirini nasıl büyütürken yeniden ürettiğini teorik olarak hakkıyla kavrayabilmek de bir zorunluluk olarak kendini dayatmaktadır. Bunun için de kapitalizmin şu ana kadar en kapsamlı eleştirisini sunan Marksizm'in diyalektik ve tarihsel materyalist metodolojisi çerçevesinde insan-doğa ilişkisi konusunda söyleyebileceklarini ciddi bir şekilde analiz etmek gerekmektedir.

Buna karşılık, Marksizm bazı ekolojist akımlar tarafından içinde bulunduğumuz ekolojik krizin sorumlusu olduğu iddia edilen üretimci mantığın bir temsilcisi olarak burjuva düşünce akımlarıyla bir tutulmaktadır. Bu ekolojist akımlara göre Marx

insanlığın özgürleşmesi yolunda üretici güçlerin gelişimine umut bağlarken doğanın üretici güçlerin gelişimi açısından çizdiği sınırları görmezden gelme suçunu işlemiştir, çünkü ne de olsa insanlığı doğadaki diğer canlılardan üstün bir yere koyan hümanist bir türcüdür. Bu çerçevede bu akımlara göre Marx insanlığın, kendisinin de bir parçası olduğu ekosistemin üretiminin kendi varlığını sürdürürebilmek için bile zorunlu bir zemin olduğu gerçeğini görmezden gelmektedir. Söz konusu akımlara göre Marx doğayı insanlık tarafından üzerinde tahakküm kurulacak ve sömürülecek salt sosyal bir kategori olarak görmekte, doğanın özgül yasalarını dikkate almamakta ve doğayı toplumsal hayatın özgül yasalarına hapsedmeye çalışmaktadır.

“Marx’ın Ekoloji Anlayışı ve Ekolojik Kriz” başlıklı bu yazı dizisinde ilk olarak “Marx’ın Ekoloji Anlayışının Felsefi Temelleri”ni, ikinci olarak “Marx ve Ekolojik Krizin İktisadi Temelleri”ni ve üçüncü ve son olarak ise “Marx’ın Ekoloji Anlayışının Siyasi İçerimleri”ni inceleyeceğim. Bu yazı dizisinde Marx’ın düşüncesinde doğanın yeri ve anlamını ortaya koymaya çalışacağım. Bu bağlamda, Marx’a dönük yukarıda bahsi geçen ekolojist eleştirilere karşı argümanlar da geliştireceğim. Marx’ın düşüncesinde doğanın özgül yasalarının önemli bir yere sahip olduğunu ve Marx’ın, bizim de parçası olduğumuz dünya ekosisteminin yeniden üretiminin toplumsal varlığımızın sürdürülmesinin zorunlu bir koşulu olduğunun bilincine varan ilk düşünürlerden olduğunu öne süreceğim. Bu sayededir ki Marx henüz ekolojik krizin belirtileri kendini göstermeden kapitalist üretimin hareket yasalarının, parçası olduğumuz ekosistemin üretiminin önünde bir engel olacağını öngörmeyi başarmıştır. Yazı dizisi boyunca öne süreceğim ve savunacağım diğer bir iddia ise şu: Marx’ın düşüncesi ekolojik krizi kavramak ve onunla mücadele etmek açısından içerik olarak da önemli. Ama esas yöntemsel anlamda, diyalektik ve tarihsel materyalizm bugün önümüze çıkan ve Marx’ın yaşadığı dönemde öngöremeyeceği yeni tip çevre sorunlarını çözmek için de gerekli bir perspektif sunuyor. Bu perspektif bize çevre sorununu ahlaki kategorilere hapsedmeden insan ve doğa arasındaki metabolik ilişkiyi gerçekçi ve rasyonel bir şekilde kavramsallaştırma ve yaşadığımız ekolojik krizi tüm boyutlarıyla idrak etme olanağı sunmaktadır.

Bu yazı üç bölümden oluşmaktadır. Yazının birinci bölümünde Marx’ın insan-doğa ilişkisini diyalektik ve tarihsel materyalizm ekseninde hangi ön kabuller üzerinden kavramsallaştırdığını sorgulayacağız. Daha sonra Marx’ın kapitalizmde insanlığın kendisiyle ve doğayla olan ilişkisinde yaşanan ters yüz olma durumunu yabancılaşma teması üzerinden nasıl izah ettiğine ve meta fetişizmi teorisi üzerinden nasıl somutlaştırdığına göz atacağız. Bu yazıda son olarak Marx’ın komünist toplum vizyonunda insan-doğa ve insan-insan ilişkilerinde yabancılaşmanın aşılmasının nasıl karşılıklı bir sağaltım sürecini koşulladığını ele alacağız ve bu temelde Marx’a dönük türcülük eleştirilerine bir cevap vermeye çalışacağız.

Marksizm ve insan-doğa alışverişi

Marx’a göre doğa onun bir ürünü olan insana gerek tarihsel gerekse mantıksal açıdan öncel olarak var olur ve onun üretici etkinliğinden bağımsız belirli yasalar

çerçevesinde devinir. İhtiyaç nesnelерinin doğada potansiyel olarak var olması sayesinde insanlık bilinçli toplumsal üretici etkinliği yoluyla onları mülk edinerek fiilen kullanım değerlerine dönüştürebilmektedir. İnsan kendi dışında devinen doğayı emek yoluyla değiştirirken kendi doğasını da tarihsel anlamda değiştirmektedir ve yeni ihtiyaçlar ve yetiler edinmek suretiyle kendi potansiyellerini gerçekleştirmektedir. Fakat ihtiyaçlar ve yetiler tarihsel olarak insanlığın doğayla olan alışverişi temelinde değişse de, doğa yasalarının insan etkinliğinden görece özerk yapısı değişmemektedir. Bu anlamda insan kendisinden görece özerk olarak var olan doğanın bir parçası olarak doğanın yasalarını ereksel anlamda doğaya karşı kullanarak, varlığını sürdürebilmek için tarihsel anlamda gerekli kullanım değerlerini fiili olarak elde edebilmektedir:

Doğa, yani kendisi insan bedeni olmayan doğa, insanın örgensel-olmayan bedenidir. İnsan doğa aracıyla yaşar sözü, şu anlama gelir: doğa insanın ölmek için, kendisi ile sürekli bir süreç sürdürmesi gereken bedenidir. İnsanın fizik ve entelektüel yaşamının doğaya sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemek, doğanın kendi kendine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemekten başka hiçbir anlama gelmez, çünkü insan doğanın bir parçasıdır.¹

İnsan-doğa ilişkisi çift yönlüdür. Bir yandan insan doğanın bir parçası olarak doğanın ona sunduğu nesnelere ve bu nesnelere doğanın kendi yasaları ekseninde üretmeye muhtaçtır, yani doğa karşısında pasif bir konumdadır. Fakat öte yandan insan doğaya karşı üretici etkinliği dolayısıyla doğanın ona sunduğu nesnelere ve bu nesnelere kendi yasaları ekseninde üreten doğayı dönüştürmektedir, yani doğa karşısında aynı zamanda aktif bir konumdadır: ²

Feuerbach, kendisini çevreleyen duyusal dünyanın, doğrudan doğruya, ezelden beri hiç değişmeden kalan bir şey değil, sanayinin ve mevcut haliyle toplumun bir ürünü olduğunu; üstelik tarihsel bir ürün olması bakımından her biri bir öncekinin omuzları üstünde yükselen, onun sanayisini ve ekonomik ilişkilerini geliştiren ve değişen ihtiyaçlara uygun olarak toplumsal düzenini değiştiren bir nesiller silsilesinin ürünü olduğunu göremez. “Duyusal kesinliğin” en basit nesnelere bile, ona, ancak toplumsal gelişme, sanayi ve ticari ilişkiler aracılığıyla aktarılmıştır. Herkes bilir ki, neredeyse bütün meyve ağaçları gibi kiraz ağacı da yalnızca birkaç yüzyıl önce ticaret yoluyla bölgemize getirildi. Dolayısıyla, ancak belirli bir çağdaki belirli bir toplumun bu eylemi sayesinde kiraz ağacı da

1 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, 2011, s. 145.

2 Doğanın insan etkinliğinden bağımsız devinimi doğal ilişkileri (doğa-doğa ilişkileri), doğanın insan etkinliğiyle şekillenmesi süreci maddi ilişkileri (insan-doğa ilişkileri) ve maddi ilişkileri yeniden üretebilmek için insanların kendi aralarında cereyan eden ilişkiler ise sosyal ilişkileri (insan-insan ilişkileri) oluşturmaktadır. Doğal ilişkiler maddi ilişkilerin, maddi ilişkiler ise sosyal ilişkilerin sınırlarını belirledikleri bir içerik-form kademeleşmesi ve tabakalaşma çerçevesinde birbirleriyle dolayımılarak varolurlar.

Feuerbach için “duyusal kesinlik” haline gelmiştir.³

Sonuç olarak insan-doğa alışverişinin tezahürü olarak emek, doğa tarihi ve doğa tarihinin bir parçası olan insanlık tarihinin karşılıklı etkileşimi ve birbiriyle dolayınlanması çerçevesinde insanı doğallaştırırken, doğayı da insanileştirir:

Biz tek bir bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir. İnsan tarihe iki açıdan bakabilir ve tarihi doğa tarihi ve insanlık tarihi olarak ikiye bölebilir. Ancak, bu iki yan birbirinden ayrılamaz. İnsanlar var olduğu sürece, doğa tarihi ve insanlık tarihi karşılıklı olarak birbirini koşullayacaktır.⁴

İnsan-doğa alışverişi bu anlamda çelişkili bir karaktere sahiptir. İnsan doğaya tarihsel olarak şekil verirken doğa tarihini şekillendiren yasalarla çelişecek etkinliklerde bulunabilir. Bu çelişkiye dayalı olarak üretici etkinlik, yani emek veya Marx’ın ifadesiyle insanın “kendi eylemleri aracılığıyla, kendisi ile doğa arasındaki metabolizmayı kurduğu, denetlediği, düzenlediği süreç” doğanın yasalarını ona karşı kullanırken bazen öngöremediği yan sonuçlarından ötürü insanın doğanın bir parçası olarak varlığının nesnel zemininin altını oyar:

Bununla birlikte, doğa üzerinde kazandığımız zaferlerden dolayı kendimizi pek fazla övmeyelim. Böyle her zafer için doğa bizden öcünü alır. Her zaferin beklediğimiz sonuçları ilk planda sağladığı doğrudur, ama ikinci ve üçüncü planda da büyük çoğunlukla ilk sonuçları ortadan kaldıran, bambaşka, önceden görülme- yen etkileri vardır... İşte böylece her adımda anımsıyoruz ki, hiçbir zaman, başka topluluğa egemen olan bir fatih, doğa dışında bulunan bir kişi gibi, doğaya egemen değil; tersine, etimiz, kanımız ve beynimizle ondan bir parçayız, onun tam ortasındayız, onun üzerinde kurduğumuz bütün egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce onun yasalarını tanıma ve doğru olarak uygulayabilme üstünlü- ğüne sahip olmamızdan öte gitmez.⁵

Engels’in yukarıda vurguladığı gibi doğanın bir parçasıyken onun üzerinde ege- menlik kurmanın tek yolu, kendi varlığımızı üretirken, doğanın da yeniden üretimi- nin koşullarını sağlamanın önemini kavramak ve üretim etkinliğini bu doğrultuda örgütlemekten geçer:

Bütün bir insanlık tarihinin ilk öncülü, hiç kuşkusuz, canlı insan bireyler- inin varlığıdır. Dolayısıyla, saptanması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel yapısı ve bu yapı sonucunda doğanın geri kalanıyla kurdukları ilişkilerdir. El- bette, burada insanın ne fiziksel doğasını ne de insanın kendini içinde bulduğu

3 Karl Marx-Friedr
Basım Yayın, 2013, s. 50.

4 A.g.e, s. 28 .

5 Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Çev: Arif Gelen, Sol Yayınları, 2014, s. 196,197.

doğa koşullarını, yani coğrafik, oro-hidrografik, iklimsel ve diğer koşulları derinlemesine ele almamıza olanak var. Tüm tarih çalışmaları, bu doğal temellerden ve tarih boyunca insan eylemi tarafından bu temellerde meydana getirilen değişikliklerden hareket etmek zorundadır.⁶

Bu nedenle Engels'in vurguladığı doğanın bizden aldığı öç vak'aları doğa üzerinde fazla egemenlik kurduğumuz için değil, tersine yeterince egemenlik kuramadığımız için gerçekleşmişlerdir. Yani toplumsal varlığımızın üretiminin dayandığı yasalara yeterince hâkim olamamamız bu olumsuz sonuçlara vesile olmuştur. İnsanoğlunun tür olarak varlığını bilinçli ve toplumsal emeğiyle üretebilmesi, aynı zamanda, parçası olduğu doğayı, ait olduğu ekosistemi ve o ekosistemin parçası olan diğer türleri de üretebilmesinden geçer; yani insanın üretici etkinlikte bulunabilmesinin ön koşulu, hem parçası hem de karşısında olduğu doğanın üretimini sağlamakla mümkün olabilir.

Bu nedenle insan tarihsel ilerlemeyle birlikte sadece içgüdüsel olarak kendi türünün değil, bilinçli bir şekilde bütün bir doğanın muhafızı olarak varlığını sürdürmek zorunda olan yegâne türdür. Fakat aşağıda ele alacağımız kapitalizmin yabancılaşmış koşullarında insan türsel özelliklerine ve dolayısıyla doğaya yabancılaşmakta ve insan-doğa alışverişi açısından doğayı, doğanın ona verdiklerini tekrar geri veremeyeceği şekilde dönüştürmekte, yani bindiği dalı kesmektedir. Kapitalizm insanın doğanın bir parçası olduğu gerçeğini bastırmak pahasına doğaya karşı hareket eden ve sadece sosyal anlamda, yani insan-insan ilişkisi anlamında değil, insan-doğa ilişkisi anlamında da çelişkili bir üretim tarzıdır.

Kapitalizm, yabancılaşma ve doğa

Marx insanlık tarihi boyunca insanı insan yapan ne kadar özellik varsa, toplumsal işbölümünün evrimi ekseninde kapitalizmde hepsinin ters yüz olması gerçeğine dikkat çekmektedir. Toplumsal işbölümünün zirvesi olan kapitalizmde en üst seviyeye çıkan, insani gerçeklerin ters yüz edilmesi olgusunu Marx "yabancılaşma" olarak niteler. Yabancılaşma insanlığın kendi dışındaki doğal ve toplumsal kuvvetler tarafından belirlenmesi ve özerkliğini yitirmesi demektir. Mézsáros'un deyişiyle yabancılaşma insan-insan ilişkilerinde araya giren ikinci dereceden dolayımın (Ekonomide piyasa, siyasette devlet, mâneviyatta din gibi) insan ile doğa arasındaki birinci dereceden bir dolayım olarak zorunlu emekten türeyip,⁷ insanı ve doğayı

6 Karl Marx-Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Çev: Tonguç Ok-Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 30.

7 Marx'a göre, zorunlu emek insanın doğayla arasındaki birinci dereceden dolayım olarak gayri iradi toplumsal işbölümünün ve dolayısıyla özerk olamama durumu olarak yabancılaşmayı koşullamakta ve insanları sosyal rollere hapsedmekte, tek yanlı kılmaktadır. Bu açıdan komünizmde sadece ikinci dereceden dolayım değil onları doğuran birinci dereceden dolayım olarak (zorunlu) emek yerini bireyin çok yönlü gelişimine zemin hazırlayacak özgür yaratıcı faaliyete ve ona dayanan iradi işbirliğine bırakacaktır. Bu perspektiften bakıldığında proletarya (zorunlu) emeğin yerine

belirlemeleri durumudur. Yabancılaşma bu açıdan geçmişte sahip olunup yitirilen bir şey olarak değil, bir olanağın gerisinde kalınması, gerçekleştirilememesi olarak anlaşılmalıdır. Yabancılaşmanın özü emeğin yabancılaşmasıdır ve emeğin yabancılaşması kapitalizmde kendini birbiriyle bağlantılı dört uğrakta gösterir. Toplumsal işbölümünün geldiği nokta açısından kapitalizmde insanların ürettikleri ürünlere, üretim etkinliklerine, birbirlerine ve sonuç olarak türsel özelliklerine yabancılaşmaları, insan-doğa ve insan-insan ilişkilerinin karşılıklı etkileşimleri düzleminde geçirdikleri evrimin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizmde insan-doğa ilişkisi temelinde üretim ile tüketim ve insan-insan ilişkisi alanında ise haklar ile yükümlülükler birbirlerinden ayrılmıştır. Bu bağlamda doğrudan üreticilerin üretimin maddi koşullarından ayrılması, üretimin maddi koşullarının sahiplerine, yani kapitalistlere doğanın kaynaklarını sınırsızca tüketme ve insanların emekleri üzerinde geniş haklar, yani kısaca zenginlik bahşederken, doğrudan üreticiler olarak işçilere doğa üzerinde sınırsızca çalışma, kapitalistlere karşı bitmek tükenmek bilmeyen yükümlülükler ve sefaleti dayatmaktadır.

Kapitalizmde kendi ürettiğimiz sermaye nesnelleşmiş ölü emek olarak karşımıza bizden bağımsız bir güç, bir özne görünümünde çıkmakta ve kendi kaderimizi özgürce belirlememizi engellemektedir. Kapitalizmde yabancılaşma kendini aynı zamanda somut anlamda meta fetişizmi olarak göstermektedir. Marx'a göre meta fetişizmi insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin onların gözünde şeyler arasındaki düşsel ilişkiler biçiminde görünmesidir. Mantıksal olarak meta fetişizminin öncelediği sermaye fetişizminde ise bu yanılsama en yüksek ifadesini bulmaktadır. Sermaye fetişizminde sermaye resmen dünyayı kendi başına yöneten ve kendi etkinliğiyle kendini büyüten sihirli bir varlık görünümünde karşımıza çıkmaktadır. Marx'ın fetişizm analiziyle ortaya koymaya çalıştığı olgu, sermayenin yabancılaşmış etkinliğimizle de olsa bizlerin doğa üzerindeki etkinliği tarafından üretilen bir sahte-özne olduğu ve onun birikim yasalarına dayalı zorunlulukları kavrayarak, geliştirdiğimiz üretici güçleri denetimimiz altına alabileceğimizdir.

Özel ve genel çıkarların çatıştığı koşullar altında insan kapitalizmde yabancı-

---

özgür yaratıcı faaliyeti öetirecek sınıf olma anlamında yani kendini ortadan kaldırma anlamında özgür bir toplum ku

sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması temelinde gittikçe genişleyen proletarya, kendinde sınıf olma anlamında artı-değerin kaynağı olarak sermayenin içindeyken, kendi için sınıf olma anlamında artı-değer sömürsüne direnişin kaynağı olarak sermayenin dışındadır. Ve bu gelişikli varoluşu temelinde sınıf mücadelesi açısından proletarya nesnel çıkarları doğrultusunda kapitalizmde zorunlu emeğin ön şartı olan artı-değer sömürsünü ortadan kaldırmak için kendini ve kendiyile birlikte bütün sınıfları ortadan kaldırmak zorundadır.

(Zorunlu) emek sönümlenince ve yabancılaşma ortadan kaldırılıp, insanlık sosyo-ekonomik ve tarihsel belirlenimlerin nesnesi olmaktan çıkabildiğinde insanlığın tarih-öncesi sona erecek, insanın özbilinçli bir özne olarak yazabileceği gerçek tarihi başlayacaktır. Marx tarafından tahayyül edildiği şekliyle otomasyon, komünist toplumda insanları çalışma yükümlülüğü ve burjuva paylaşım haklarından beslenen gayri-iradi toplumsal işbölümünün köleliğinden kurtararak bireylerin çok yönlü gelişimlerini mümkün kılacaktır.

laşmış emeğe nesnelere doğal bir şekilde sağlayan doğaya da yabancılaşmaktadır. Doğrudan üreticilerin üretimin maddi koşullarından ayrıldığı kapitalizmde doğanın sağladığı nesnelere sermayenin kişileşmiş temsilcileri olan kapitalistler açısından sadece kısa vadede “işçilerin emeğini sömürmek” amacıyla diğer kapitalistlerle rekabet edebilecekleri yeni alanlar anlamına gelirken, işçiler için ise kısa vadede hayatta kalmak için daha çok çalışma, sömürü ve yoksunluk anlamına gelmektedir. Bu sömürü ve rekabet şartlarında insanlar; kısa vadeli ve tikel çıkarları peşinde, uzun vadeli ve evrensel çıkarları yönünde doğanın ve toplumun bir parçası olduklarını görememek pahasına, doğaya ve topluma karşı mücadele ettikleri yanılsamasıyla yaşar ve doğayı ve toplumu tek yanlı bir biçimde hükmedilecek düşmanlar gibi kavramsallaştırırlar. En önemli cephesi sınıf mücadelesi olan bu “herkesin herkesle savaşı” insanlığı ve parçası olduğu doğayı, frenleri boşalmış bir kamyon misali uçuruma sürüklemektedir, çünkü kapitalizmde bize hükmeden doğal ve toplumsal yasaların bilincine varıp, onları kontrol etme konusunda elimiz kolumuz bağlıdır.

Doğaya yabancılaşmanın kapitalizmdeki somut ifadesi de kökenini meta ve sermaye fetişizminde bulmaktadır. Doğaya kapitalizmde ancak metalaştığı ve sermayeleştirdiği ölçüde değer verilmektedir. Kapitalizmde sanki sermaye kendi kendini üretebilen bir varlık gibi doğanın kendini üretme sürecinin yasaları, sermayenin kendini üretme sürecinin yasaları uğruna sistematik bir şekilde çiğnenmektedir. Kapitalist üretim tarzında insan-insan ilişkilerinin koşulladığı insan-doğa ilişkisi, doğa-doğa ilişkileri çerçevesinde doğanın öz-üretimini baltalamaktadır, çünkü kapitalizm doğayla doğrudan üreticilerin birliğini ortadan kaldırdığı zemin üzerinde doğadan doğal sınırların izin verdiğinden fazla doğal çıktıyı çekip almakta ve doğaya doğal sınırların izin verdiğinden fazla yapay girdiyi geri vermektedir. Bu temelde sermaye bugünün sermaye birikimi uğruna gelecek kuşakların faydalanabileceği doğal zenginlikten çalmaktadır.⁸ Bu anlamda doğayla ilişkilerimizi rasyonel bir şekilde düzenlemek olanağı açısından komünist üretim tarzı kullanım değerlerinin kaynağı olarak doğanın öz-üretimini kapitalizmde insan-insan ilişkisinin aracısı olan değişim değerinin egemenliğinden ve meta ve sermaye fetişizminin doğurduğu yanılsamalardan kurtaracak yegâne yol olarak toplumsal mülkiyet temelinde bilinçli ve rasyonel planlama olanağını sunmaktadır.

Komünizm, kendini gerçekleştirme ve doğa

Sınıflı toplum tarihi boyunca insanla insan arasındaki mücadelenin ana nedeni insanın doğayla olan mücadelesinde yeterince yol alamamasıdır, yani üretim yü-

8 Kapitalist üretim tarzında sermaye doğanın armağanı olan hammaddeler üzerinde işçi sınıfının harcamış olduğu nesnelleşmiş ölü emeği temellük ederek varlığını ürettiği ölçüde işçilerin emek sürecine bağımlı olduğu kadar doğanın öz üretimine de bağımlıdır. Fakat doğrudan üreticiler olarak proleterlerin şehirlerde topraktan yani kırlardan koparılması nedeniyle doğa-toplum ilişkisinde madde-enerji alışverişi kapsamında metabolik bir yarılma ortaya çıkmıştır ve bu temelde sermaye proletaryayı olduğu gibi doğayı da sömürmekte ve bu sömürü rekabet çerçevesinde şiddetlenerek büyümektedir. Bu konuyu bir sonraki yazıda ayrıntılı bir şekilde işlemeye çalışacağım.

kümlülüğünün tüketim haklarından ayrıldığı sınırlı bir artı-ürüne dayalı kıtlık koşullarıdır. Doğa bize yabancılaşmayı aşmamızı sağlayacak bolluk koşullarını kendiliğinden sağlamaz ve kıtlık koşulları sınıflı toplum tarihi boyunca, özellikle de kapitalizmde egemen sınıfların madun sınıfları sömürmek açısından birbirleriyle rekabet etmeleri dolayımı ile insanın insanla mücadelesine dayalı olarak insan-doğa ilişkisinin üzerinden gerçekleştiği üretici güçlerin sürekli geliştirilmesine vesile olmuştur. Üretici güçlerin gelişmesi, amaç bu olmasa da, insan-insan mücadelesine son verebilecek komünizmin potansiyel altyapısını yaratmıştır. Fakat kapitalizmde belli bir aşamadan sonra insanın doğayla olan mücadelesinde geri kalmasını, yani üretici güçlerin gelişiminin engellenmesini koşullayan ana neden de insanın insanla olan mücadelesidir. Kapitalizmde üretici güçlerin gelişimini koşullayan rekabet ve sömürü, aynı zamanda ekolojik kriz çerçevesinde üretici güçlerin gelişiminin önünde bir engel olarak dikilmekte ve insan-doğa ilişkisinin zenginleşmesini engellemekte, bu da insan-insan mücadelesini daha da keskinleştirmekte ve bu bağlamda doğayı onun parçası olduğumuzu unutturarak daha da acımasızca sömürmemize ve toplumsal hayatı barbarlık koşullarına itmemeze neden olmaktadır.

İnsanın gerek doğaya gerek kendisine yabancılaşması diyalektik olarak kendi karşıtını mümkün kılmak anlamında aynı zamanda bu yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasının da koşullarını yaratmaktadır. Kapitalist üretim tarzında “herkesin herkesle savaşı” temelinde gerçekleşen sömürü ve rekabet, üretici güçleri emek üretkenliğini arttıracak şekilde geliştirerek toplumsal açıdan gerekli emek zamanı düşürmek suretiyle “Bir kişinin özgürce gelişmesinin, herkesin özgürce gelişmesinin koşulu olduğu” komünist toplumun nesnel zeminini, yani insanın türsel özelliklerine uygun bir şekilde kendini gerçekleştireceği; emeğinin ürününde, emek sürecinde ve birbirleriyle ilişkilerinde kendini olumlayacağı, parçası olduğu doğayla mücadele edebilmek için önce onu kendisiyle birlikte yeniden üretmesi gerektiğinin bilincinde olarak kaderini özgürce kendi yazacağı tarihsel şartları sağlamaktadır:

Özel mülkiyetin (insanal kendinin yabancılaşmasının ta kendisi) olumlu kaldırılışı ve bunun sonucu insanal özün insan tarafından ve insan için gerçek sahiplenilmesi; öyleyse kendi için insanın toplumsal, yani insanal insan olarak bütünsel dönüşü, bilinçli ve daha önceki gelişmenin tüm zenginliğini koruyarak yapılmış bulunan dönüş olarak komünizm. Bu komünizm, eksiksiz doğalcılık olarak insancılık, eksiksiz insancılık olarak doğalcılıktır; insan ile doğa, insan ile insan arasındaki karşıtlığın gerçek çözümüdür; varoluş ile öz, nesnelleşme ile kendinin olumlanması, özgürlük ile zorunluluk, birey ile cins arasındaki savaşımın gerçek çözümüdür. Tarihin çözülmüş bilmesidir ve kendini bu çözüm olarak bilir.⁹

Marx kapitalizmden evrildiği biçimiyle komünizmin ilk evresinde insan-doğa

9 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, 2011, s. 171,172.

ilişkisi düzeyinde üretici güçlerin gelişim seviyesinin henüz insan-insan ilişkileri düzeyinde iş bölümünü ve kıtlığın koşulladığı burjuva hak ve yükümlülükleri aşmaya yetmeyeceğini vurgular. Buna karşılık komünizmin ikinci evresinde ise insan-doğa ilişkisi düzeyinde üretici güçlerin gelişim seviyesinin insan-insan ilişkileri düzeyinde işbölümünü ve kıtlığın koşulladığı burjuva hak ve yükümlülükleri gereksiz kılacaktır. Komünizmin ikinci evresinden itibaren insan-doğa ve insan-insan ilişkilerini, birincil dolayım niteliğiyle birbirine bağlayan emek, nitel anlamda dönüşmek suretiyle yerini özgür yaratıcı faaliyete bırakarak doğal ve toplumsal zorunlulukların egemenlik altına alındığı özgürlük dünyasını inşa edecektir. Yani Marx Gotha Programı'nın Eleştirisi adlı eserinde, insanın doğa üzerindeki ve toplum üzerindeki hâkimiyetlerinin birbirini karşılıklı olarak ürettiği komünizm vizyonunu somutlaştırır.

İnsanlık tarihinde Marx birey-doğa-toplum ilişkileri üzerinden üç uygarlık yapısı tanımlamıştır.¹⁰ Bunlardan birincisi bireylerin doğanın tahakkümü altında, birbirleriyle toplumsal anlamda kişisel bağımlılık ilişkileri geliştirdikleri pre-kapitalist toplumlardır. İkincisi bireylerin doğayı sömürmek pahasına doğa üzerinde egemenlik elde ettikleri fakat toplumsal anlamda gayri şahsi ilişkilere dayalı toplumsal yasaların tahakkümüne girdikleri kapitalist toplumdur. İnsan iradesinden bağımsız yasalarca işleyen ilk ikisinden farklı olarak üçüncüsü ise; tarihsel bir olanak olarak beliren, insanların doğayla ve toplumla ilişkilerinde uyumu yakalayacakları özgür ilişkilere dayalı komünist toplumdur. Bu anlamda komünist toplum, kapitalizmde insanlığın doğayla olan birliğinin yadsınmasının yadsınması olarak, doğa ve toplumun uzlaşma zeminini oluşturacaktır.

İnsanın tür olarak kendini gerçekleştirme doğadaki çeşitliliği arttırmasından, yani doğadaki potansiyel kullanım değerlerini ve o potansiyel kullanım değerlerini üreten doğal ilişkileri korumaktan ve kendi ihtiyaç ve yetilerini zenginleştirmekten geçer. Bu da türçülük eleştirilerinin varsaydığı aksine yabancılaşmanın aşılması suretiyle insanın kendini gerçekleştirebileceği, yani tarihsel açıdan insanın gerçek anlamda insan olabileceği komünizmde, insanın tür olarak çıkarlarının peşinden gitmesinin ait olduğu ekosistemin ihtiyaçlarıyla çelişmeyeceğini gösterir. Bu açıdan insanın insan-doğa ilişkisinden kaynaklanan tikel çıkarlarının doğanın, yani diğer türlerin de parçası olduğu ekosistemin evrensel ihtiyaçlarıyla örtüşmesi nedeniyle, insanın komünizmde "evrensel tür" olarak doğa ve insanlığın kaderini belirleyeceği anlamına gelmektedir. Bu anlamda doğanın kurtuluşu tarihsel olarak insanın kurtuluşundan, insanın kurtuluşu da tarihsel olarak doğanın kurtuluşundan geçmektedir:

Doğanın insanal özü, ancak toplumsal insan için sözkonusudur; çünkü doğa ancak toplumda onun için insan ile bağ olarak, öteki için onun ve onun için ötekinin varoluşu olarak ve insanal gerçekliğin yaşamsal ögesi olarak vardır;

10 Liu Sihua, *Marx'ın Ekolojik İktisat ve Doğa Üzerine Düşünceleri-Sosyalist ve Ekolojik Bir Uygarlık İçin Tezler*, Cilt 1, Çev: Deniz Kızılgöç, Canut Yayınları, 2013, s. 115, 116, 125, 126.

doğa, onun için ancak toplumda kendi öz insanal varoluşunun temelidir. Onun doğal varoluşu ancak toplumda onun için kendi insanal varoluşudur ve doğa ancak toplumda onun için insan durumuna gelmiştir. Öyleyse toplum, insanın doğa ile özsel birliğinin tamamlanması, doğanın gerçek dirilişi, insanın eksiksiz doğalcılığı ve doğanın eksiksiz insanlığıdır.

...Tüm tarih, “insan”ın duyulur bilinç nesnesi ve “insan olarak insan” gereksinmesini (somut doğal) gereksinme durumuna dönüştürmeye (geliştirmeye) yarımıştır. Tarihin kendisi doğa tarihinin, doğanın insan durumuna dönüşmesinin gerçek bir parçasıdır. Daha sonra, insan biliminin doğa bilimlerini kapsayacağı gibi, doğa bilimleri de insan bilimini kapsayacaklardır: sadece bir tek bilim olacaktır.¹¹

Sonuç

Bu yazıda incelediklerimizi toplarsak; insan-doğa ilişkisi çift yönlüdür, yani doğa insanı belirlediği gibi insan da doğayı belirlemektedir ve felsefi anlamda insanın insanla ilişkisinin aracısının doğa olması gibi, insanın doğayla ilişkisinin aracısı da yine insandır, yani doğal (doğa-doğa ilişkileri) ve sosyal ilişkiler (insan-insan ilişkileri) maddi ilişkiler (insan-doğa ilişkileri) dolayısıyla birbirlerine bağlanmaktadır.

İnsan toplumsal işbölümünün gelişmesiyle hem doğaya hem kendine yabancılaşmıştır ve bu temelde yabancılaşmış biçimiyle insan-doğa ilişkisi doğanın öz üretimini koşullayan doğa-doğa ilişkilerinin ve dolayısıyla insan-insan ilişkilerinden oluşan toplumsal hayatın üretiminin önünde bir engel oluşturmaktadır. Kapitalizmde meta ve sermaye fetişizmi olarak somut ifadesini bulan bu eğilim çerçevesinde, toplum, biçim olarak sermayenin yasalarını, içerik olarak tüm üretici güçlerin gelişim zemini olan doğanın yasalarını çiğnemek pahasına gerçekleştirmektedir.

Fakat bu yabancılaşma aynı zamanda çelişkili bir biçimde hem insanın hem de doğanın toplumsal üretici güçler olarak zenginleşmesinin, yani insanın doğayla olan alışverişi temelinde komünizmde kendini gerçekleştirmesinin ön koşullarını yaratmıştır. Yani insan ile doğa arasındaki yabancılaşmanın kaynağı olarak kıtlık, insan ile insanı birbirine yabancılaştırmış fakat bu yabancılaşmanın doğurduğu sömürü ve rekabet, üretici güçleri geliştirerek kıtlık sorununu ve dolayısıyla sömürü ve rekabetin kendisini ortadan kaldırdığımız komünizmin nesnel koşullarını sağlamıştır.¹² Yani kapitalizm doğayla toplumun ilkel düzeyde bir birlik oluşturdu-

11 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, 2011, s.173, 181.

12 Ekolojik krizin, kapitalizmin geliştirdiği üretici güçler temelinde oluşturduğu komünizmin potansiyel altyapısını yıkmasına izin vermemek şartıyla bu nesnel koşullardan bahsedebiliriz. Bu açıdan komünistler olarak, tersinin de doğru olduğunu da bilerek, doğaya yabancılaşmanın doğurduğu ekolojik krizi sonlandırmanın aynı zamanda insanın insana yabancılaşmasının doğurduğu sosyal krizi sonlandırmanın kaçınılmaz bir uğrağı olduğunu unutmadan ekolojik

ğu pre-kapitalist uygarlıktan doğayla toplumun gelişmiş düzeyde bir birlik oluşturacağı komünist uygarlığa geçmek yönünde bir uğraktır. Kapitalizmin tarihsel misyonu üretici güçleri sömürü ve rekabet pahasına da olsa geliştirmek ve toplumsal açıdan gerekli emek zamanı minimum seviyeye çekerek insanlığı, insan ile doğa arasındaki birincil dolayım olarak zorunlu emek ve onun belirlediği gayri iradi işbölümüne dayalı olarak ortaya çıkan insan ile insan arasındaki ikincil dolayımardan özgürleştirmenin altyapısını oluşturmaktır.

Bu çerçevede yabancılaşmanın aşıldığı komünist toplumda insanın türsel anlamda tikel çıkarları ait olduğu ekosistemin ve ekosistemi oluşturan canlıların çıkarlarıyla çelişmeyecektir. Bunun nedeni komünizmde kendini gerçekleştirmiş haliyle insanın evrensel tür olarak doğanın bize armağan ettiği potansiyel kullanım değerlerini maddi ilişkiler doğrultusunda doğrudan mülk edinebilmek için o potansiyel kullanım değerlerini dolaylı olarak üreten doğal ilişkilerin devamlılığını da bilinçli ve rasyonel bir plan ekseninde “doğa üzerinde egemenlik kurarak” sağlamak zorunda olan yegâne tür olmasıdır. Bu anlamda Marx’a dönük yapılan türçülük eleştirilerinin aksine ekolojik sorunun kaynağı insanlığın türsel anlamda kendini gerçekleştirmesi değil, kendine ve doğaya yabancılaşması ve kendini gerçekleştirememesidir, yani insanın doğa üzerinde egemenlik kurması değil, egemenlik kuramamasıdır. Doğanın da insanlığın da kaderi, yani yaşadığımız ekolojik krizi atlatıp atlatamayacağımız, tarihsel anlamda insan olma yolunda ilerleyip ilerleyemeyeceğiyle belirlenecektir.

---

soruna sahip çıkmalıyız. Ekolojik sorunun çözümü açısından fikirlerimi yazı dizisinin 3. yazısında aktarmaya çalışacağım.